QORAQALPOG‘ISTON QISHLOQ XO‘JALIGIDA IRAB MODELINI PILOT SINOVDAN O‘TKAZISH VA BAHOLASH

Berdakh Askarbay uli Tajibaev
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Menejment va iqtisodiyot asoslari kafedrasi o‘qituvchisi
Nukus, O‘zbekiston
E-mail: berdax_97@bk.ru

Annotatsiya. Tezisda integratsiyalashgan resurs samarali agrar boshqaruv (IRAB) modelini amaliyotga joriy etishdan oldin tekshirish uchun pilot baholash protokoli taklif etiladi. Boshlang‘ich holatni qayd etish, taqqoslash guruhini tanlash, resurs va iqtisodiy natijalarni birgalikda o‘lchash hamda kengaytirish shartlari asoslanadi. Ishning natijasi empirik samara ko‘rsatkichi emas, balki keyingi dala tadqiqotini tashkil etishga mo‘ljallangan metodik tartibdir.

Kalit so‘zlar: IRAB, pilot sinov, ta’sirni baholash, taqqoslash guruhi, resurs samaradorligi, monitoring.

Kirish

Qishloq xo‘jaligida innovatsion boshqaruv yechimini keng joriy etishdan oldin uning qaysi sharoitda ishlashini tekshirish muhim. Hosildorlikning oshishi yoki xarajatning kamayishi faqat yangi boshqaruv tartibi bilan bog‘liq bo‘lmasligi mumkin. Ekin tarkibi, ob-havo, narx va resurs ta’minotidagi o‘zgarishlar ham natijaga ta’sir qiladi. Shuning uchun IRAB modelining kutilayotgan foydasini kuzatilgan natijadan farqlash zarur.

Tadqiqot maqsadi — Qoraqalpog‘iston xo‘jaliklarida IRABning alohida boshqaruv yechimini sinash va olingan dalilga qarab uni kengaytirish uchun izchil protokol ishlab chiqish. Vazifalar baholash savolini aniqlash, o‘lchov chegaralarini belgilash, taqqoslash mantiqini tanlash va qaror mezonlarini shakllantirishdan iborat. Pilot sinov butun modelni bir vaqtning o‘zida joriy etish emas, tanlangan

tarkibiy yechimning bajarilishi va natijasini tekshirish sifatida qaraladi.

Metodologiya va baholash dizayni

Jahon bankining ta’sirni baholash qo‘llanmasida kuzatilgan o‘zgarishni dastur ta’siridan ajratish uchun taqqoslash holatini asoslash zarurligi ko‘rsatiladi [1]. OECD yondashuvi boshqaruv jarayonlarini indikatorlar va harakatlar rejasi orqali ko‘rib chiqishga imkon beradi [2]. Mazkur tezis ushbu ikki yo‘nalishni birlashtirib, bajarilish sifati hamda xo‘jalik natijasini alohida kuzatishni taklif etadi.

Sinov boshlanishidan oldin aniq savol belgilanadi: tanlangan boshqaruv tartibi xizmatning o‘z vaqtida bajarilishi va mahsulot birligiga resurs sarfiga qanday ta’sir qiladi? Masalan, faqat sug‘orish jadvalini muvofiqlashtirish sinovdan o‘tkazilsa, bir vaqtda yangi uskuna kiritilgan xo‘jaliklar alohida qayd etiladi. Aks holda tashkiliy va texnik o‘zgarishlar ta’sirini ajratish qiyinlashadi.

1-jadval. Pilot sinov uchun minimal kuzatuv to‘plami

Yo‘nalish	Ko‘rsatkich va o‘lchov	Dalil manbasi
Resurs sarfi	Suv hajmi, m^3; energiya, kWh; maydon, ha	Hisoblagich va dala qaydlari
Ishlab chiqarish	Bir xil ekin bo‘yicha hosil, kg; hosildorlik, kg/ha	Tortish va maydon hisobi
Iqtisodiy natija	Taqqoslanadigan narxlardagi tushum va xarajat, so‘m/ha	Hisob hujjatlari
Bajarilish sifati	Muddatida bajarilgan ishlar ulushi; uzilish sababi	Jadval va ijro qaydlari
Joriy etish yuki	O‘qitish, hisob yuritish va xizmat xarajati	Vaqt qaydi va to‘lov hujjati

Manba: muallif ishlanmasi.

Pilot va taqqoslash xo‘jaliklarida kuzatuv davri, o‘lchov birligi hamda hosilni hisobga olish tartibi bir xil bo‘lishi kerak. Suv hisoblagichi bo‘lmasa, baholash usuli va uning xatoligi ochiq ko‘rsatiladi; taxminiy hajm aniq o‘lchov sifatida

berilmaydi. O‘lchash va ma’lumotlarni qayta ishlash qoidalarini oldindan hujjatlashtirish natijani qayta tekshirishga yordam beradi [3].

Natijalar: taklif etilayotgan pilot protokoli

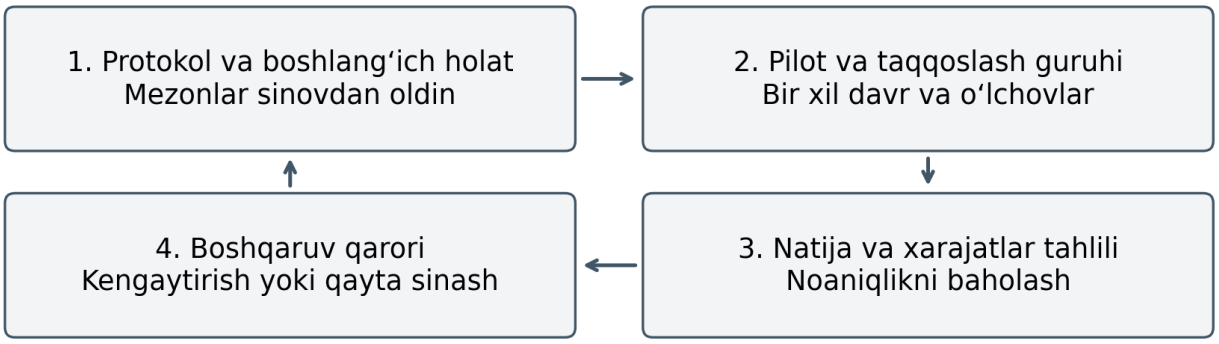

1-rasm. Pilot sinovdan boshqaruv qarorigacha bo‘lgan sikl. Manba: muallif ishlanmasi.

Birinchi bosqichda xo‘jaliklar ekin turi, maydoni, sug‘orish sharoiti va boshlang‘ich ko‘rsatkichlari bo‘yicha tavsiflanadi. Ishtirok etish tartibi kelishiladi. Imkon bo‘lsa, joriy etish navbati tasodifiy belgilanadi. Bunday imkon bo‘lmaganda taqqoslash guruhi tanlash mezonlari yozib qo‘yiladi va tanlanish farqlari natija talqinida hisobga olinadi. Xo‘jaliklar soni kutilayotgan farq va ko‘rsatkichlar o‘zgaruvchanligi haqidagi ma’lumot bilan asoslanishi kerak.

Ikkinchi bosqichda boshlang‘ich va keyingi davrlar bo‘yicha bir xil ko‘rsatkichlar yig‘iladi. “Farqlar farqi” yondashuvining sodda ifodasi quyidagicha [1]:

$$D = (Y_{p1} - Y_{p0}) - (Y_{t1} - Y_{t0}).$$

Bu yerda Y — tanlangan natijaning guruh bo‘yicha o‘rtachasi; p — pilot, t — taqqoslash guruhi; 0 va 1 — sinovdan oldingi va keyingi davrlar. D natijasi avtomatik ravishda sababiy ta’sirni anglatmaydi. Buning uchun, jumladan, sinov bo‘lmaganda guruhlar dinamikasi o‘xshash bo‘lishi haqidagi faraz asoslanishi zarur. Oldingi bir necha davr tendensiyasi tekshiriladi, biroq o‘xshash tarixning o‘zi farazni isbotlamaydi.

Uchinchi bosqichda natija bilan birga uni olish xarajati va o‘lchov noaniqligi baholanadi. Xizmat yoki suv oqimi umumiy bo‘lgan xo‘jaliklar o‘zaro ta’sir qilishi

mumkin. Shu sababli guruhlar chegarasi va tahlil darajasi oldindan belgilanadi. Yetishmayotgan kuzatuvlar, sinovdan chiqish va qo‘shimcha aralashuvlar alohida bayon etiladi.

Muhokama va kengaytirish shartlari

Resurs samaradorligi mahsulot birligiga sarf hamda umumiy hajm bilan birgalikda talqin qilinadi. Masalan, suv sarfi mahsulot birligiga kamayib, ekin maydoni kengayishi hisobiga umumiy suv olish ko‘payishi mumkin. Shuningdek, dalaga yetkazilgan suvning kamayishi havza miqyosida iste’mol kamayganini o‘z-o‘zidan bildirmaydi. Pilotning o‘lchov chegarasi xo‘jalik darajasida bo‘lsa, xulosa ham shu chegarada ifodalanadi. Suv hisobining chegaralarini belgilash va natijani tegishli miqyosda talqin qilish FAO yondashuviga tayanadi [4].

Iqtisodiy baholashda qo‘shimcha tushum va tejalgan amaldagi xarajatdan modelni yuritishning qo‘shimcha xarajati ayriladi. Suv hajmi tejalishi to‘lovni kamaytirmasa, u pul tejalishi deb hisoblanmaydi. Bir xil foydani xarajat kamayishi va qo‘shimcha daromad tarkibida ikki marta kiritishga yo‘l qo‘yilmaydi. Ko‘p yillik investitsiya bo‘lsa, xizmat muddati va vaqt bo‘yicha pul oqimlari alohida hisoblanadi.

Kengaytirish qarori uchun universal foiz chegarasi taklif etilmaydi. Ishtirokchilar sinovdan oldin amaliy jihatdan ahamiyatli natija, qabul qilinadigan xarajat va yo‘l qo‘yilmaydigan salbiy oqibatlarni belgilaydi. Natija ijobiy, lekin noaniq bo‘lsa, qo‘shimcha mavsum kuzatuvi tanlanadi. Jarayon bajarilmasa, avval uning sababi tuzatiladi. Samara ayrim xo‘jaliklar bilangina cheklansa, tavsiya ham shu sharoitga mos beriladi. Baholash mezonlarini manfaatdor tomonlar bilan kelishish ishtirokchilikka asoslangan boshqaruv yondashuviga mosdir [5].

Xulosa

Ishlab chiqilgan pilot protokoli IRAB modelining tanlangan boshqaruv yechimini baholash uchun metodik asos yaratadi. Uning asosiy jihati boshlang‘ich holat, taqqoslash guruhi, resurs sarfi va joriy etish xarajatlarini yagona tartibda bog‘lashdir. Amaliy qo‘llashda kuzatuv mezonlarini oldindan belgilash,

ma’lumotlarni bir xil usulda yig‘ish va tashqi omillarni hisobga olish tavsiya etiladi. Modelni kengaytirish qarori iqtisodiy natija, bajarilish sifati va xo‘jalik sharoitlariga moslikni baholashga asoslanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. Impact Evaluation in Practice. Second Edition. 2016. https://www.worldbank.org/en/programs/sief-trust-fund/publication/impact-evaluation-in-practice.

2. OECD. Implementing the OECD Principles on Water Governance: Indicator Framework and Evolving Practices. Paris: OECD Publishing, 2018. https://doi.org/10.1787/9789264292659-en.

3. Bjärkefur K., de Andrade L. C., Daniels B., Jones M. Development Research in Practice: The DIME Analytics Data Handbook. Washington, DC: World Bank, 2021. https://worldbank.github.io/dime-data-handbook/.

4. FAO. Water Accounting and Auditing: A Sourcebook. FAO Water Reports No. 43. Rome, 2016. https://www.fao.org/3/a-i5923e.pdf.

5. OECD. Stakeholder Engagement for Inclusive Water Governance. Paris: OECD Publishing, 2015. https://doi.org/10.1787/9789264231122-en.